

आधार रिसर्च सीरीज़ : सायन्स अंड सोशल सायन्स

ज्योतिशास्त्र

लायब्ररी सायन्स

शल वर्क

गृहजीवशास्त्र

क्षणशास्त्र

शास्त्रीयिक शिक्षण

ठेकार

गणित

समाजशास्त्र

अर्थशास्त्र

पर्यावरणशास्त्र

गणकशास्त्र

भौतिकशास्त्र

इतिहास

संस्कृत

संगीत

दाणिज्य व व्यवस्थापन

मानसशास्त्र

मराठी

रसायनशास्त्र

ऊर्दू

भूगोल

तर्कशास्त्र

Aadhar Publication

New Hanuman Nagar, Infront of Pathyapustak Mandal,
Behind VMV College, Amravati - 444604.
Email - aadharpublication@gmail.com. M.: 9595560278

ISSN : 2278-9308

2278-9308

ISSN : 2278-9308

Saheb Ambedkar Thoughts on Various Issues

Peer Reviewed International Research Journal

Sanshodhan Samiksha

Special Issue April - 2016

Editor : Dr. Dinesh W.

- PUBLISHED BY -

Social Research & Development Training Institute, Amravati, MS.

INDEX
SECTION (A) - Marathi

Sr. No	Author	Title of Research Paper	Pg.No
1	प्रा. डॉ. विजय गायकवाड	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि हिंदू कोड विल	1
2	प्रा. विद्या सुरेश जुमडे	महिलाविषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे कार्य	5
3	प्रा. सो. चांद्याले अरुणा रंगिंद	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्य	9
4	प्रा. संजय उत्तमशेव	बहुजन समाजातील बदल आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	16
5	प्रा. डॉ. सो. चू. आर. पाटील	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे सामाजिक कार्य	20
6	प्रा. दीपक स. वानखडे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे कृषिविषयक विचार व कार्य	26
7	प्रा. संगिता अरमरकर	समाजक्रांतीकारक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	30
8	प्रा. डॉ. सौ. शुभांगी डोले - परंजिपे	आंबेडकरी लत्यज्ञान आणि महिला सामाजिकरण	32
9	डॉ. पवन आर. नाईक अर्चना कहाळे	विषमतायुक्त मनुव्यवस्थेचा (मनुस्मृती) निषेध - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराच्या लेख्यातुन	34
10	डॉ. सी.डी. पाखरे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराच्या कल्पनेतील लोकशाही	41
11	प्रा. डॉ. विष्णु पंडुरंग कटे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे समता विषयक विचार	44
12	प्रा. सौ. एस.डी.पुरुषेंद्रकर	डॉ. बाबासाहेबाचे सर्वसमुहस्पर्शी विचारधन	47
13	प्रा. डॉ. कृष्णा राजत	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे शिक्षणविषयक विचार	52
14	प्रा.डॉ.कदम संतोष तुकाराम	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे यांचे शोकांगक विचार	56
15	डॉ. मंदा कुलकर्णी	अंतर्गत सुस्का, परराष्ट्र धोरण व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	63
16	सुजाता गौरखेडे	डॉ. भीमराव अम्भेडकर के दलित उत्थान कार्य	67
17	प्रा. भोजराज व्हिं. बोदेले प्रा. डॉ.के.वाय.ठाकरे	भगवान बुद्ध आणि त्यांचा धर्म यंत्रातील धर्म आणि धर्म	71
18	प्रा.डॉ.व्यंकटेश ज. खारात	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराचे शोकांगक विचार आणि धार्मिक कार्य	75
19	जयंत मनोहरराव थूल	किसानांचे आत्महत्या और डॉ. अम्भेडकर की कृषि व्यवस्था रचना	78
20	डॉ. गणेश्रांसह ठाकुर	भारतीय नारी के उद्धारक : डॉ.वी.आर. अम्भेडकर	85
21	प्रा.कविता नि. खारात	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकराचे स्त्रीविषयक विचार	89
22	प्रा. गायकवाड सिद्धार्थ बाबूराव	भारतीय स्त्री, पर्वतिहास, आजव्याय स्थिती आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	93

23	डॉ. डी. व्ही. चांदपे	भारतीय संस्थानकालीन कायद्याचे ३	दर्जप्री शाहू	98
24	प्रा. एम. पी. चोपडे	डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर यांचे आर्थिक विचार		105
25	प्रा. मोहन बाबूराव चवळण	डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांचे अर्थविषयक विचार व कार्य		108
26	प्रा. डॉ. मनोजबुमार का. भोवते	भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील आव्हाने व डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांची आर्थिक दृष्टीकोण		112
27	प्रा. डॉ. सुरेश बन्सपाल	डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांचे सामाजिक कार्य		116
28	प्रा. सचिन मा. बन्सोड	आधुनिक भारत निर्मितित डॉ. बाबासाहेबाचे अंबेडकरांचे योगदान		119
29	प्रा. एल. बी. यादव	संविधान आणि डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर		123
30	डॉ. गुणवत्त सोनोने	भारतीय संविधान में अंतर्निहित तत्वों की वैशिकता		126

SECTION (B) - ENGLISH

31	Prof. Arun N. Kamble	Dr. Ambedkar's Economic ideas	1
32	Mr. Sandip R. Bhalerao	Dr. Babasaheb Ambedkar's Views on the Empowerment of Dalit Education	4
33	Prof. Mahesh Gaikwad	Impact of Dr. Ambedkar's Thoughts on Indian economy	9
34	Dr. Vandana A. Junghare	Indian Womane and Dr.Babasaheb Ambedkar	13
35	Dr. Vibha Katey	The role of Dr. B. R. Ambedkar in the Empowerment of rural women	18
36	Dr. Hemant Katey	Dr. Ambedkar's Socio-economic Ideas in the new spectrum	22
37	Dr Uddhav Jane,	Impact of Dr. Ambedkar's Deed and Work on Indian Women: Current Perspective	25

ISSN - 2278-9308

डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर आणि हिंदू कोड बिल

प्रा.डॉ. विजय वापू. मायकबाड

मराठी विभाग प्रमुख, यशवतराव चवळण कला व वैणिज्य महाविद्यालय इस्लामपूर

प्रस्तावना:-

डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी लोकशाहीवर अडळ अछा होती. 'एक माणूस एक मूल्य' हे लोकशाहीचे प्राणतत्व आहे असे ते मानीत. मानवतेला मारक ठरणाच्या हिंदूसमर्तील अनिष्ट प्रश्ना डॉ. अंबेडकरांना मान्य नव्हत्या. त्यांनी दलित समाजासाठी कणखर आणि आत्मनिर्भय चलवले निर्माण केली. त्यांना हिंदू कोड बिल समाजात विशेषत: महिला वर्गास कायदेशीर न्याय मिळवून देण्याचे घोय त्यांनी उरी बाळगळे. पण स्वार्थी राजकाऱणी व पुराणतवादी कर्मठांनी याविधकास संघटितपणे विरोध केला. भास्तावे पहिले राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्र प्रसाद यांनीही या विधेयकांस जाहीर विरोध दर्शविला होता. त्यामुळे पंतप्रधान प. नेहरू, या विधेयकाला होणाऱ्या जोरावर विरोधामुळे हत्यवल झाले होते. अखेर हे विधेयक सर्व कर्मठांनी हाणून पाडले. डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांची तलनिष्ठा, श्रेष्ठ दर्जाची होती. व्यक्तीपेक्षा देश आणि समाज मोठा माननाऱ्या डॉ. बाबासाहेब अंबेडकरांनी या विधेयकावाबत तडोड न करता मत्रिपदाचा राजीनामा देत्या मंत्रीमंडळातून बाहेर पडले.

हिंदू कोड विलास विरोध करणारे स्वतंस वैदिक मानतात, वेदांचे अभ्यासक समजतात पण वेद काळातील महिल प्रतिष्ठा आणि स्त्री—पुरुष समानता सोईस्करपणे विसरतात. वेदवालातील महिलांची सामाजिक समता आजही आदर्श स्त्री जीवनाचा मानदंड ठरतो.

वेदकालीन स्त्री जीवन – प्रतिष्ठा :-

वेद काळ स्थिरांच्या प्रगतीच्या दृष्टीने उननीचा आणि सामाजिक प्रतिष्ठेचा काळ होता. महिलांना सर्व क्षेत्रात समानाने वागविले जात होते. वैदिक आणि संस्कृतिक क्षेत्रातील प्रगतीचे व्यवस्थे त्रैये महिलानाच दयावे लागले. विद्येच्या क्षेत्रात महिला प्रगत होत्या. त्या काळात वेदांच्या निरनिराळ्या शाखांचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थींचा उल्लेख पाणीनीने केला आहे, म्हणूनच 'वैदिक काळ हा स्थिरांच्या सर्वांगणी प्रगतीच्या दृष्टीने सुर्व अश्रवणी लिहाऱ्यासारखा होता यात संशय नाही. नंतरत्या स्त्री कलात स्थिरांचे स्वातंत्र्य मर्यादित झाले. त्यांच्यावर शिक्षण विषयक, विवाह विषयक अनेक कडक बंधने लावली गेली'.^१ महिलांना मातृत्वाचा निसर्गदत्त वरदानामुळे रामायाचिक व कौटुम्बिक जीवनातील प्रतिष्ठेची भूमिका वेदकालापासून समाजाने मान्य केली होती. त्यांचावत डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर म्हणतात 'वेद काळात महिलांना उपनयनाचा अधिकार होता, त्यांना वेदमंत्र शिकवले जात होते. पाणीनीच्या अद्याध्यायामध्ये स्थिता गुरुकूलात राहन वेद आणि मिरांसा यामध्ये प्राविष्य संपादन करीत होते असा उल्लेख आहे. गुरुकूलातील स्थिता अध्यापक म्हणूनही काम करीत होत्या'.^२ या काळात राजे—राजांडायातही स्थितांना मानावे स्थान होते. राज्याभापिकेच्या वेळी राजधान्यातील सर्वच महिलांना तितक्याच सम्मानाने वागविले जात होते. राजा अपल्या पट्टदारांची त पूजा करीत असे

उपनिषेधाच्या काळात महिलांना पतिष्ठा होती. कौटुम्बाने स्थिरांचे अनेक हक्क मान्य करून त्यांना प्रतिष्ठा दिली. या काळात विधाच्या पुनर्विवाहाला बंदी नव्हती. त्यांना खरेखुरे स्वातंत्र्य मिळवे म्हणून अर्थशास्त्रात तशी तजविज केली होती. महिलांना पुरुषांप्रमाणे सर्व धार्मिक संस्काराचे विशी करण्याचा अधिकार होता, यज्ञविधी आणि धार्मिक विधी अधिकरामुळे महिला धार्मिक देवतांही आपांटीवर होत्या. मनुस्पृतीमध्ये महिलांना दुव्याम मानले गेले. याबाबत डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर म्हणतात. "भारतातील स्थितांचे अध्यापतन

महावृन अरणण्यास सर्वस्वी मनू जवाबदारा आहे. स्वीशुदांगा गुलामीच्या (जेटाणाऱ्या, त्याचे सर्व मानवी हक्क दिशावून पेणारा समाजाची विषयम रुठना करणारा प्रतिनीधिक श्रेष्ठ महणून नुस्खेतीचा उल्लेख करावा लागेल.)^१ विद्यांची अवनती मनुच्या पक्षपाती कायदयापुळे झाली. त्यातील स्थित्याच्या दुर्घटमत्वा विषयीचे २७ कायदे ऑबेडकरांनी समाजासमोर मांडून त्यातील महिलांच्या शव्यादाची आणि अन्यायाची विकित्सा केली. महिला आणि दालित समाजावर अन्याय करणाऱ्या या विकृत मनुस्खींती श्रांती डॉ ऑबेडकरांनी प्रतिकामक दहन केले. त्यानी दालित चलवक्तीच्या माध्यमातून आपल्या समाजाला न्याय मिळून दिला. भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून तल्यागाळातील सर्वांनाच मुलभूत हक्क कायदेशीर पाठवल दिले. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातही महिलांच्या शोषणावर कायमस्वरूपी कायदेशीर पर्याय महणून हिंदू कोड विधेयकाची संकलना आकाराला आली. हिंदू कोड विल पारश्वभूमी :—

डॉ. बाबासाहेब ऑबेडकर हिंदू कोड विलाच्या माध्यमातून स्त्री मुक्तीसाठी कायदेशीर लळा उपा करण्याच्या प्रयत्नात होते या देशात स्त्रीला जे गैंग स्थान होते ते नाहीसे करून स्त्री ही माणूस आहे हे विचारसूत रुजले पाहिजे. तिला भारतीय संस्कृती पूर्ववत असणारी प्रतिष्ठा मिळाली पाहिजे हा त्याचा विचार होता स्थियांना पुरुषाप्रमाणेच सर्व क्षेत्रात बरोबरीचे स्थान पाहिजे. त्यांनी दालित समाजाला जशी स्वाभीमानाने जगण्याची शक्ती दिली तशी हिंदू कोड विलाच्या माध्यमातून महिलांनी आम्बस्माने जगण्याची शक्ती मिळाली हा त्याचा ध्यास होता. पण आपण कष्ट घेऊन तयार केलेले हिंदू कोड विल नामंजूर होणारा याची जाणीव झाल्याने नाराजी व्यक्त करताना ते म्हणतात “ हिंदू कोड विलामुळे मला फारच मानसिक वास सहन करावा लागला पंतप्रधानांनी पक्ष सदस्यांना पक्ष स्वातंत्र्य देऊन टाकले ही पक्षपद्धतीच्या आजवरन्या प्रथेस विरोधी अशी गोष्ट आहे ”^५ यातून त्यांनी प. नेहरून दोष दिले

अ) हिंदू कोड विल पारश्वभूमी :—

महिलांच्या बाबतीत वारसा हक्क व विवाह यांमध्यं अनेक अन्यायमुलक कायदयाची कलमे होती. त्यात योग्य ती दुर्लस्ती व्हावी असे समाजसुधारक आणि चलवक्तीतील महिलांचा वाटत होते. कायदयातील जी कलमं विद्यावर अन्यायकारक ठरात अशी अनेक विधेयके मध्यवर्ती कायदे मंडळात आणली गेली. यामध्ये सुधारणा करण्यासाठी सन १९३७ साली ए. एन. चडोपाच्याय, अखिलंबंद दत्त, न. वि. गाडगीळ, कैलास विहारी आणि डॉ. व्ही. जी. देशमुख यांनी प्रयत्न केले. डॉ. देशमुख यांनी या विधेयकापैकी हिंदू स्थियांना कुटुंबाच्या एकत्र स्थावर, जंगम मालमत्तेतून पोटांची मिळाली, ज्या हिंदू महिलेवर अन्याय होतो तिला कुटुंबाचासून स्वतंत्र राहण्याचा हक्क व संक्षेप मिळावे तिला समाजात समानाने जगता यावे असे विधेयक माडले पण ते मंजूर झाले नाही.^६ समाजसुधारकांनी आणि महिलांच्या चलवक्तीनी महिलांसंदर्भात योग्य ती सुधारणा झाली पाहिजे याबाबत उठाव व सूचना केल्या. त्यांनी तशी सरकारकडे जोरदार मारगाणी केली “सरकारने या सर्व सूचनांचा विचार करून १९४९ साली ” दि हिंदू कोड कमिटी नेमली सर्व हिंदू कायदयाचे सहितीकरण करून सर्व हिंदूना एकच कायदा लागू करावा व त्याचे हिंदू स्थियांना समान हक्क देण्यात यावेत हे या समितीचे प्रमुख काम होते ”^७ या कमिटीने समाजातील सनातनी, पुरीगांमी महिलावरगांची आणि विविध संस्थांची मते आजमावली. त्यांच्या सूचना, अभिराय विचारात घेऊन समितीने यासंदर्भातील कायदयाचा बी. एन. राव यांच्या अस्यक्तेखाली एक मसूदा तयार केला.

ब) हिंदू कोड विल मसूदा :—

डॉ ऑबेडकर भारताचे कायदेशीर झाल्यावर राव समितीने तयार केलेले विधेयक घटना समितीकडून मंजूर करून घेण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर सोपविली. हे विधेयक घटना समितीने सभासदांच्या निवड समितीपुढे पाठवावे अशी तिला सूचना करताना ऑबेडकरांनी जे भाषण केले. त्यात जुन्या कायदयाशी तुलना करता राव

समितीने ते^८ तुल त्यांनी मसूद केले आहेत. या कायदयाचे विवाह, पटकांद, पोटगी, जी हिंदू पुरुष विन रसी मनूष्यपत् न करता निवड घावेल त्यांच्या मालमत्वेचा वारसा आणि भ्रातृवरीन मुलंघये पालकत्व असे पाच थाग आहेत.

क) हिंदू कोड विल फेरवदल :—

आवेडकरांच्या अस्यक्तेखाली नेमल्या गेलेल्या समितीने गव याच्या मसूदयात जे वदल सुचवले ते पुढीलप्रमाणे होते. १) कोणताही विवाहित जोडाच्या विवाहाचा विवेद, करवा यासाची त्या पलीशिवाय तिसऱ्या माणसालाही न्यायालयात अर्ज करता येईल. २) अज्ञान मुलांचा पालक महणून आपाने ज्यांनी जवे सुववली आहेत त्यांच्या व्यतिरिक्त या मुलांसाठी विषवा आई इतर कायदेशीर पालक नेपू शकेल. ३) निताक्षरानुसार जन्माने येणारा वारसाहक्क राव समितीने नष्ट केला होता. त्यांच्या जोडीला वारसा हक्कांचे स्वरूप आता समुदायिक कुळांच्या स्वरूपाचे असावे अशी या समितीने सूचना केली. ४) विधेयकाला कमीत कमी पाच हजार रु. देण्यात यावेत ही तरतुद हह करण्यात आली. ५) मुलीचा वारसा हक्क मुलांच्या वरोबरीने करण्यात आल. आणि ६) मरुमक्तक्यम आणि आलियासंतनम आणि नंमुदी वारसा कायदा बाजूस सारून सर्व भारतीयांना एकच वारसा कायदा लागू करण्यात यावा असा प्रस्ताव मांडण्यात आला.

ड) हिंदू कोड विल — विरोध :—

हिंदू कोड विलावर सनातनी हिंदूनी कडाडून हल्ला केला. हिंदू धर्माचा निःपात करण्यात हा मसूदा रुक्क करण्याबाबत उठाव केला. मुधाराकांनी या विधेयात दुरुस्त्या सुचविल्या, कायदेमळाने ते विधेयक जॉडीट सिलेक्ट कमिटीकडे सोपविले या कमिटीचे डॉ. बाबासाहेब ऑबेडकर अस्यक्त होते. त्यामध्ये काही दुरुस्त्या करून या कमिटीने ते परत कायदेमळाकडे मंजुरीसाठी पाठविले. पण ते अखेर नामंजूर झाले. इ. स. १९४४ साली सरकारने ते हिंदू लॉन कोड कमिटीचे पुनरुज्जीवीन केले. या कमिटीचे अस्यक्त सर बेनेगल नरसिंगराव होते. कमिटी ‘राव कमिटी’ महणून औलखली झाई. या कमिटीने हिंदू कायदयाचा मसूदा तंभार केला तोच हिंदू कोड महणून प्रसिद्ध झाला.^९ डॉ. बाबासाहेब ऑबेडकर कायदेशीर भाषेत शब्दाकांक्षन करीत होते. ते हे काम अत्यंत काळजीपुर्वक आणि सचोटीने करीत होते. या कालखंडात त्यांची प्रकृती विघडलेली होती पण त्याकडे दुर्लक्ष करून राज्य घटना व हिंदू कोड विल ही दोन बहुमोल देणी आपण भारताला देत आहेत ही जाणीव त्यांना आसायव देत होते. हिंदू कायदयाचा समाजाची स्थित व घडी वसण्यास खूप मोडा फायदा होईल या आशेने प्रत्येक कलम नीट तपासून पुर्हा लिहून काढीत होते. अशा रितीने प्रवंभ परिश्रम करून त्यांनी हे विल तयार केले ते लोकसंप्रेसमोर माडण्याची संभवी पंडित जवाहरल नेहरू आणि इतर पुढान्यांनी या विलाविरुद्ध उठाव केला. प. नेहरूनी हे विलांग्जू करणारच या भाषेत जाहीर समेत घोषणाही केल्या. याच दरम्यान १९४१ जुलै १९४८ रोजी राष्ट्रपती डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांनी नापासंती व्यक्ती केली त्यामुळे विरोधकांना पाठवल मिळाले आणि नेहरूची कोंडी झाली. या गदारोलात अखेर डॉ. ऑबेडकरांनी १२ ऑगस्ट १९४८ रोजी हे विल संसदेत माडले. या विधेयकावलन राष्ट्रपती आणि पंतप्रधान यांच्यातील तणव वाढत गेला. १९४९ पर्यंत या विलावर चर्चा झालीच नाही. १९५० साल तसेच चर्चेविना गेले. या विलांसंदर्भात ज्या चर्चा झाल्या त्या केवळ विरोधासाठी विरोध व मूळ दुर्दृष्टीने झाल्या. लोकसंप्रेस सामाजिक समता प्रस्थापित करण्याबाबत आस्था नव्हती. लोकसंप्रेसील सदस्यांना १९५२ च्या निवडणूकांचे वेळ लागले होते. श्री. न. वि. गाडगीळ, दुर्गाबाई भागवत, श्री. ह्लदयनाथ कुंसरू इत्यादी ठराविक संसद सदस्यांनी या विधेयकाचे जोरदार समर्थन केले. नेहरूनी हे विधेयक अंशात: काही प्रमाणात मंजूर करूने असे निवेदन केले. पण बाबासाहेब हिंदू कोड विल ज्या स्वरूपात तयार केले होते त्याच व्यवूप्ती भूमिकेशी ताप गहिले. विरोधासाठ्या दवावामुळे नेहरूनी नमती भूमिका

पेटली, हा सर्व प्रकार पाठून बाबासाहेब खुा सतापले असेहे २६ नोव्हेंबर १९५१ रोजी हिंदू कोड विलाची वाताहत झाली. त्याच क्षणी डॉ. बाबासाहेब मंत्रीपदाचा राजीनाम देऊन निरायरूर्की मंत्रीमंडळातून वाहेर पडले.

समारोप :-

हिंदू कोड विलाच्या माध्यमातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना सामाजिक समता, स्त्री-पुरुष समानता आणि मानवतावादाचा कायदेशीर प्रसार करायचे होता. विद्यमान हिंदू कायद्यातील धर्मधिता, तुटी, अविशिष्टता, असंबंधिता लहीरणा इ गोष्टी दुर करायन्या होत्या राज्य मट्टेप्रमाणे हिंदूना समान कायदा लागू करायचा होता म्हणून हे विल समाजाच्या हिताचे होते. या विधेयकांनी वाताहत झाल्याने त्याचे समाजवर आजपर्यंत दूरगामी परिणाम होत राहिले.

संदर्भ :-

१. भारतातील थोर स्विया

- संपादक श. वा. दांडेकर, अनुवादक
प्रकाशक – दांडेकर, ज्ञानेश्वरी प्रेस, सदाशिव पेठ पुणे.
आवृत्ती – १, सन १९६३ पृ. ७४

२. महाराष्ट्रातील स्त्रीविषयक सुधारणावादाचे – डॉ. नायाण भोसले.

- प्रकाश – दत्ताई प्रकाशन पुणे,
आवृत्ती – १, सन २००८ पृ. ३१७

३. भारतातील थोर स्विया

- उनि. पृ. ४ (प्रस्तावना)

४. महाराष्ट्रातील स्त्रीविषयक सुधारणावादाचे – उनि. पृ. ३२२

५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही – संपादक डॉ. भालचंद फडके

६. विषयक चिंतन
प्रकाशक – प्रचार प्रकाशन कोल्हापूर
आवृत्ती – १, सन १९९७ पृ. ४९

७. डॉ. आंबेडकर आणि हिंदू कोड विल –
चांगदेव भवानराव खौरपोडे

- प्रकाशक – मुंगावा प्रकाशन, पुणे
आवृत्ती – ५, पृ. १०

८. तत्त्वीव

- पृ. १०

महिलाविषयी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकराचे कार्य

प्रा. विद्या सुरेश जुमडे

सहयोगी प्राच्यापक एफ. ई. एस. गर्ल्स कॉलेज, चंद्रपूर

भारताच्या इतिहासात २० व्या शतकाचे अनन्यसाधारण महत्व आहे. करण त्याच शतकात भारताने स्वातंत्र्याच्या रूपाने राजकीय क्रांतीचा आणि राज्यघटनेच्या अपार सामाजिक क्रांतीचा विजय पाहिला. भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे स्वतंत्र भारताच्या घटनेचे शिल्पकार म्हणून आढळले जातात. त्याचप्रमाणे दलितांच्या चळवळीचे प्रमुख नेते, हिंदू समाज व्यवस्थेत आमुलाग्र सुधारणा शडवून आणणारे एक समाजसुधारक, समाजजीवनात वेळोवेळी निर्माण होणाऱ्या प्रश्नांचा शास्त्रशुद्ध पद्धतीने सखोल अभ्यास करून त्यावर भाष्य कराणारे एक व्यासजांगी विचारवंत म्हणून भारताच्या इतिहासात त्याची गणना केली जाते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपले व्यक्तीमत्व आणि कार्य या द्वारे भारतीय समाजव्यवस्थेवर आपला उपर्युक्त उमटविला आहे.

असुविधिक काळात ज्या सामाजिक सुधारणा झाल्या त्यात असूश्यता निवारण व स्त्री विषयक सुधारणा म्हटली की, महात्मा फुले यांचे नाव अग्रवाली येते. त्यानंतर स्त्रीयांच्या उन्नतीसाठी कार्य करणारे दुसरे समाजसुधारक डॉ. आंबेडकर होते. हजारे वर्षांपासून विविध अधिकारांपासून व्यवस्थांचा स्वैत्थनिक अधिकारांसाठी त्यानी महत्वपूर्ण भूमिका बजावली. मनुपूर्व काळात स्त्रीला महत्व असले. तरी मनुच्या काळात स्त्रीने महत्व कमी होत गेले. स्त्री म्हणजे एक उपभोग्य वस्तू समजाण्यात सुरुवात झाली. एवढेच नव्हे तर चूल आणि मूल हेच तिचे कायक्षेत्र समजाले जावू लागले. पुढे परपरेने हेच चालत आहे. परंतु समाजसुधारकांनी स्त्रिया या स्थितीविषयी आवाज उठविला त्यामध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे प्रमुख होते.

डॉ. आंबेडकरांच्या स्त्री मुक्तीचा विचार :-

बाबासाहेबांनी स्त्रियांना सशक्त व मुक्त करण्यासाठी हिंदू स्त्रिया उदय आणि अस्त, प्राचीन भारतातील महिलांची स्थिती, विविध धर्म ग्रंथातील स्त्री भूमिका यावर त्यांनी मनूने मांडलेली स्त्रीविषयी विविध विशेषी विधाने शोधूनच काढली नाही तर खोडुनही काढली. त्यांवृत्ते समाजात स्त्री पुरुषांच्या तुलनेत कार्य करायला पुढे सरसावली. त्याच्या मते स्त्रियांवर विश्वास दाखविला तर त्या सामाजिक शेत्रामध्ये महत्वाची भूमिका पाह याद शकतात. सामाजिक चालीरीती, रुदी, परंपरा निरुलन स्त्रियांद्वारे योग्य प्रकारे होवू शकते. तिने कोणार्याही कार्यक्रमात पतीवरोबर मित्र म्हणून सहभागी झाले पाहिजे. तरच ती समाजामध्ये स्वतःची ओळख निर्माण करू शकेल. स्त्री ही पुरुषाबोरवर तेव्हाच येईल जेव्हा ती सशक्त व सबल होईल.

महिलांना सशक्त व सक्षम करण्यासाठी डॉ. आंबेडकरांनी जुन्या चालीरीती, परंपरा, स्त्री आणि पादती यात सुधारणा करण्याचा प्रयत्न केला. बाबासाहेब कृतीशील विचारवंत होते म्हणून त्यांनी दालतमुक्ती चळवळीत स्त्रियांना सहभागी करून घेतले. १९३० मध्ये काळाराम मर्दीराच्या प्रसंगी डॉ. बाबासाहेबांच्या वरोबर मंदीराचे प्रवेशद्वार खुले करण्याच्या चळवळीत सुमारे ५०० स्त्रिया सहभागी झाल्या होत्या. हक्कासाठी लडा हा बाणा कायम ठेवून डॉ. बाबासाहेबांनी शेवटपर्यंत अन्यायाच्या विरुद्ध नेहमीच पुढाकर नेताला. आणि त्यांनी या लढाकात स्त्रियांचा सहभाग मिळवून त्यांच्यात स्वत्वाची जाणीव निर्माण केली.